

УДК 882.6-1

І.М. Зуева

Асаблівасці імянавання лірычных герояў у паэтычнай творчасці Ул. Караткевіча

Антрапанімная сістэма кожнага пісьменніка і кожнага твора індывідуальная. Уласныя імёны, з'яўляючыся элементам лексічнай сістэмы пісьменніка, у творы служаць для стварэння мастацкага вобраза, раскрыцця аўтарскага светапогляду, адлюстравання моўных і літаратурных традыцый, захавання культурнага фону.

У гэтым артыкуле робіцца спроба разгледзець антрапанімную сістэму паэтычнай спадчыны Ул.Караткевіча* [1]. Увага да форм асабовага імянавання, ужытых аўтарам у лірычных творах, абумоўлена недаследаванасцю караткевічаўскай антрапаніміі і важнасцю разумення функцыянальных асаблівасцей антрапонімаў у мастацкім тэксце.

Пераважнае месца сярод усіх формул імянавання, якія сустракаюцца ў паэтычных творах Ул. Караткевіча, займаюць адначленныя найменні з мадэллю "уласнае імя".

Аўтар дае лірычным героям жаночыя і мужчынскія імёны рэальнага іменніка сваёй творчай эпохі (XIX ст.). Большасць у паэтычных радках сустракаюцца поўныя каляндарныя імёны (Галіна, Марына, Ганна, Максім, Аляксандр, Адам) і размоўна-бытавыя (Алёна, Зося, Пятро, Змітро, Васіль). У кантэксце ўжываюцца паралельна і так званыя эмацыянальна-ацэначныя формы імён каляндарных і размоўна-бытавых, "якія ўзніклі ў сувязі з неабходнасцю выказаць свае адносіны да іншай асобы або звярнуцца да пэўнай узроставай катэгорыі людзей" [2].

Такія ацэначныя формы ўтвораны з дапамогай пэўных фармантаў:

* Усе паэтычныя творы Ул. Караткевіча змешчаны ў 1-м томе збораў твораў аўтара.

-ка; -уля; -ачка; -ук; -ась; -усь; -ёк: Паўлінка←Паўліна, Зоська←Зося, Грышка←Грыша←Грыгорый; Гануля←Ганна; Алёначка←Алёна; Янук←Ян; Юрась←Юра←Юрый; Кастусёк←Кастусь←Косця←Канстанцін.

Сустракаецца і эмацыянальна-ацэначная форма з малапрадуктыўным фармантам –уб-: Якуб←Якаў. Утварэнне згаданых вышэй форм залежыць ад асабістага густу таго, хто ўтварае іх, ад таго, што ён хоча выразіць. Дарэчы будзе тут заўважыць, што аўтар, пэўна, невыпадкова ўжывае ў пазычным кантэксце ацэначныя формы імені з фармантамі, якія найбольш ужывальныя менавіта ў беларускім асяроддзі (тыпу – уля; - ук; -ась; - усь; -ёк).

Адзначым таксама спецыфічную форму ўжывання імені-зваротка:

“...— Яне! Прасі чаго можаш!

Ты ў ворага славу адняў...”(С.303)

“...—Ну дык добра “Максім. Спускайся браток...

... Пасадзі ты яго, Максіме, на спіну...” (С.116)

Прыклады сведчаць, што ў беларускай мове, асабліва ў гутарковым стылі, звароткі даволі часта выражаюцца назоўнікамі ў форме былога клічнага склону (тыпу, дружа, браце) ці без іх і спецыфічнай формай уласнага імя (Яне, Максіме).

У мове паэзіі Ул.Караткевіча назіраецца ўжыванне ўласнага імя ў множным ліку:

“... Не любяць Радзімы, не любяць мовы.

Хлопы! Іваны без роду, без племені!..”

(в. “Калумбы зямлі нязнаемай” С.341).

Пры гэтым расшыраецца аб’ём антрапоніма да абагульняльна-сімвалічнага сэнсу. Трэба пагадзіцца з думкай В.І. Фаняковай наконт таго, што ў такім выпадку “нараджаецца аб’ёмны культурны фон канататыўнай семантыкі, які наслойваецца на прамое значэнне антрапоніма” [3].

Імя ў гэтым кантэксце невыпадкова дадзена ў множным ліку. Фонавы падтэкст гэтых радкоў складае вядомы факт (імя Іван – сімвалічнае часцей для рускіх і беларусаў) і намёк: беларусы (асабліва аўтар звяртае ўвагу і вершы на так званых “гора-інтэлігентаў”), лічаць “хамскім” матчыну песню і матчыну хату і нічога не ведаюць пра краіну, у якой іх “маці на свет нарадзіла”.

У паэзіі Ул.Караткевіча ўласнае імя іншы раз праяўляецца для стварэння сціслых параўнальных кантэкстаў. Напрыклад,

“... І асколак ты выплачаш з сэрца свайго,

Як заплакаў казачны Кай...” (С.363)

“... Ён бачыць белазубы рот Паўліны,

Вясёлай цёткі. Як яна жартуе!..

... І замест юнай, з’едлівай Паўлінкі (купалаўскай)

Паўстае гэты сталы добры твар...”(С.13).

Як слушна заўважае Ф.М. Янкоўскі, гэты стылістычны прыём з’яўляецца сродкам распазнавання, пазнавання, нават успрымання рэчаў і не толькі рэчаў. Параўнанне ва ўсіх, без выключэння, мовах – яркі пазычны сродак [4].

Акрамя адначленнай мадэлі “ўласнае імя”, сустрэліся ў лірычных радках і адначленныя формы іменавання асоб “імя па бацьку, або патронім”.

Названая адначленная мадэль сустракаецца у мастацкім кантэксце толькі двойчы:

“...Ён шмат чаго яшчэ не разумее...

Чаму не поўна рэчанька,

Чаму Андрэўна нажом сябе забіла,

Калі магла яна забіць султана?..

... Гукі гэтых песень

Навекі застаюцца жыць у сэрцы...” (С.13)

“Чорна хмара падступае,
Цар турэцкі наступае,
Хоча сватаць Андрэеўну...

...Спявай апошні раз перад разлукай...” (С.319).

Патронім ужыты ў фальклорным тэксце (песенных радках). Такое адначленнае найменне ўтвараецца шляхам далучэння да імені бацькі на й суфікса –еўна: Андрэй + -еўна: Андрэеўна.

Падобны зварот да жанчыны падкрэслівае яе паходжанне, узрост (пэўна, чалавек дарослы) і павагу да асобы.

Сярод адначленных найменняў у паэзіі Ул. Караткевіча даволі шырокае прымяненне знайшла і мадэль “прозвішча”.

Назіраючы за ўведзенымі ў кантэкст прозвішчамі лірычных герояў, можна заўважыць, што Караткевіч выбірае прозвішчы з ліку існуючых і пашыраных на Беларусі або стварае сам, аднак яны не знаходзяцца ў супярэчлівасці з бытуючымі: Чыкоўскі; Карповіч. Лісаневіч. Чаховіч; Цыпрук і іншае. Найперш гэта прозвішчы агульнаславянскага (з фармантамі –скі/ -цкі, -іч) і ўсходнеславянскага тыпаў (на –ук / -чук) [5].

Без нашага падрабязнага аналізу працэсу ўтварэння прозвішчаў у паэтычным кантэксце, пэўна, недаравальна было б пакінуць без увагі і лірычныя радкі Ул. Караткевіча, прысвечаныя непасрэдна гэтаму пытанню, у вершы “Бог важдзецца з беларускімі прозвішчамі” (С.384-385).

“...Быў там нейкі Ванька – стаў Ваньковіч.

Быў там нейкі Міцька – стаў Міцкевіч...

... Быў там нейкі Сенька – стаў Сянькевіч...

І адзіны, хто не прэцца ў французы, –

Гэта безумоўна Караткевіч.

Гэты свой [...]...”

Самая “жывая” (з фармантам –іч) форма прозвішча (згодна з самім аўтарам) сведчыць, напэўна, пра частотнасць ужывання і распаўсюджанне яе на Беларусі. Так, па даных М.В. Бірылы, у Беларусі высокая прадуктыўнасць прозвішчаў на –іч, –овіч, дзе яны складаюць 8,32% і займаюць трэцяе месца [5].

Асабліва насычана паэтычная творчасць Ул. Караткевіча прозвішчамі гістарычных асоб. Якую ж ролю ім адводзіць аўтар у шматлікіх лірычных радках? “Імёны гістарычных асоб з’яўляюцца літаратурнымі антрапонімамі, калі яны называюць дзеючых асоб твора”, – зазначае Г.А. Сілаева [6]. Прозвішча гістарычнай асобы (менавіта як дзеючага персанажа) даволі часта ўказваецца Караткевічам у самой назве верша (“Нявесце Каліноўскага” (С.234), “Домік Багдановіча” (С.278) ці “Багдановічу” (С.227), “Слова Міцкевічу” (С.322), “Наследаванне Байрану” (С.274) ці “Наследаванне Сыракомлю” (С.382), “Трызненне мужыцкага Брэйгеля” (славутага нідэрландскага мастака XVI ст.) (С.93) і гэтак далей.

Згаданыя вышэй прозвішчы аўтар не прыдумвае і нават не выбірае з вялікай колькасці рэальна існуючых антрапонімаў. Ён мае справу з пэўнымі, гістарычна абумоўленымі і агульнавядомымі прозвішчамі. “Функцыі імён гістарычных асоб у мастацкім творы не супадаюць з іх ужываннем у мове ўвогуле”, – заўважае М.В.Карпенка [7]. Параўнаем:

“... Захапіўшы з сабой

Акрым шчоткі зубной

Багдановіча, Танка, Купалу,

І Коласа, й Панчанку,

І Эклезіяста.

! – ў сэрцы – бога...” (С.247).

“...Дарослым будзе ён чытаць Купалу...” (С.13).

У такіх лірычных радках узгадваюцца прозвішчы вядомых паэтаў у якасці вобразнага метанімічнага сродку (называнне аўтараў замест іх твораў). Тым самым Караткевіч часткова вызначае межы літаратурных інтарэсаў сваіх сучаснікаў. Да пералічаных вышэй узгаданых аўтарам у паэтычным кантэксце прозвішчаў можна далучыць і наступныя: Лермантаў, Дантэ, Петрарк, Хемінгуэй, а таксама прозвішчы кампазітараў: Бетховен, Шуберт, Чайкоўскі. Вядомыя ўсім прозвішчы, на думку Міхайлава “здольны служыць для выражэння пэўных комплексаў ідэй і эмоцый аўтара, з’яўляючыся “своеасаблівымі семантычна” ушчыльненымі адзінкамі” [8]. Гэта не толькі прозвішчы канкрэтных людзей, якія жылі ў пэўную эпоху. Яны яшчэ канататыўна маюць значэнне “цікавыя, творчыя і перадавыя людзі свайго часу”. Ужыванне такіх антрапонімаў сведчыць пра высокі культурны ўзровень Ул. Караткевіча і яго лірычных герояў. Вяртаючыся яшчэ раз да думкі Г.А. Сілаевай [4], можна прыйсці да высновы, што лічыцца літаратурнымі антрапонімамі не могуць прозвішчы, якія рэалізуюцца як вобразны сродак ці проста ўзгадваюцца ў мастацкім тэксце.

Паслядоўна разглядаючы антрапанімную сістэму паэтычнай спадчыны Ул. Караткевіча, трапляюць пад увагу не толькі адначленныя іменаванні, але і састаўныя адзінкі наймення асобы. Сярод іх варта адзначыць двухчленную мадэль “ўласнае імя + патронім”.

Не кранаючы структуры кампанентаў (яна ў асноўным разглядалася сярод адначленных найменняў), прасочым за асаблівасцямі функцыянавання састаўных адзінак іменавання ў паэзіі.

Галоўная прыкмета адначленнай патронімнай мадэлі ў паэтычных радках Ул.Караткевіча – рэдкаўжывальнасць. Такую ж прыкмету мае і двухчленная мадэль з патронімам у сваім складзе: выкарыстана яна толькі ў паэме “Слова пра чалавечнасць”:

“... Ганне Львоўне хацелася шуму сталіцы...

... Праз месяц які Ганна Львоўна зноўку замуж выходзіць...

... Ганна Львоўна поштаю грошы вяртала,

Калі ён надумаўся іх пасылаць...” (С.99, 102, 104).

Відавочна, што такое іменаванне асобы сведчыць не толькі пра яе паходжанне, узрост, але і падкрэслівае нацягнутасць, пэўную афіцыйнасць у адносінах лірычных герояў. Можна меркаваць таксама, што прычына рэдкаўжывальнасці іменавання асобы патронімам (ці формай з ім) заключаецца ў тым, што для беларусаў, у адрозненне ад рускіх, імёны па бацьку менш характэрныя.

Больш часта сярод састаўных адзінак іменавання асоб у лірычных тэкстах Караткевіча сустракаюцца формы “ўласнае імя + прозвішча” ці наадварот “прозвішча + ўласнае імя”.

Паназіраем за прыкладамі:

“...Афіцэр націснуў званок рукою...

... І сказаў чалавеку з перадпакою:

– Прывядзіце сюды Якуба Лучка...

“... Абывацелі горада моцна забылі,

Што імя старога – Чаховіч Рыгор...”

“... — Як хоць зваць вас, лыцары, ветрам падбітыя?

І кульгавы сказаў: — Лавініцкі Юрась...”

(Паэма “Слова пра чалавечнасць” (С.125, 95, 113).

Паколькі “агульнай для ўсіх славянскіх моў прычынай узнікнення прозвішчаў лічыцца неабходнасць дакладнай ідэнтыфікацыі асобы” [2], то, у

першую чаргу, рэальна праяўляецца такая функцыя прозвішчнага кампанента і ў вышэй прыведзеных прыкладах. Акрамя таго, ужыванне аўтарам такіх формул іменавання вытлумачваецца традыцыяй іменніка беларусаў (у адносінах да людзей старых, паважаных і часцей за ўсё ў афіцыйнай абстаноўцы). Мажліва, менавіта на гэтай жа падставе Караткевіч для большасці сваіх прысвячэнняў выбірае формулу "ўласнае імя + прозвішча": Адаму Мальдзісу (С.253), Янку Брылю (С.364), Рыгору Барадуліну (С.294) і іншае.

Не менш важна заўважыць, што ад парадку размяшчэння кампанентаў іменавання (прамога: "імя + прозвішча" і інверсійнага: "прозвішча + імя") будзе залежыць функцыянальная нагрузка кожнага з іх, але ў большай меры акцэнт робіцца на першы кампанент.

Улічваючы спецыфіку ўжывання ў прысвячэннях двухкампанентнай мадэлі "ўласнае імя + прозвішча", можна адзначыць, што аўтар выкарыстоўвае нават трохчленную форму іменавання "ўласнае імя + імя па бацьку ў ініцыяльнай форме + прозвішча" якраз толькі ў прысвячэннях: Н.М. Молевай (С.82), Л.А. Панамарэнка (С.185), В.І. Бараўскене (С.220).

Такім чынам, на аснове разгледжанага матэрыялу можна заключыць, што пераважаюць у паэтычным кантэксце Ул. Караткевіча адначленныя мадэлі – "ўласнае імя" і "прозвішча", паколькі аўтару даецца максімальная свабода пошуку такіх адзінак, прынцыпаў іх ужывання і спосабаў пераўтварэння.

Улічваючы жанравыя, стылістычныя і нацыянальныя асаблівасці кантэксту, адначленныя і двухчленныя іменаванні "імя па бацьку" ці "імя + імя па бацьку" рэдкаўжывальныя ў паэтычных радках Ул. Караткевіча.

Часцей за ўсё двухчленныя формы іменавання "ўласнае імя + прозвішча" (ці наадварот) і нават трохчленную форму "імя + імя па бацьку ў ініцыяльнай форме + прозвішча" аўтар дапускае ў прысвячэннях.

Усе вышэйпералічаныя асаблівасці ўжывання антрапонімаў у паэзіі толькі ў суме сваёй могуць стаць дыферэнцыяльнымі рысамі жанру лірычных тэкстаў у адрозненне ад жанраў, напрыклад, прозы ці драматургіі, дзе назіраецца іншая карціна.

ЛІТАРАТУРА

1. Прыклады падаюцца па кн.: *Караткевіч Ул.* Збор твораў: У 8-і т. Т.1. Вершы, паэмы. Мн.: Мастацкая літаратура, 1987. - 431 с., 4 л.іл.
2. *Мезенка Г.М.* Беларуская анамастыка. Мн.: Вышэйшая школа, 1997. С.48, 60.
3. *Фонякова О.И.* Имя собственное в художественном тексте. Л., 1990. С.75.
4. *Янкоўскі Ф.* Беларускія народныя параўнанні: Кароткі слоўнік. Мн., 1973. С.3.
5. *Бірыла М.В.* Тыпалогія і геаграфія славянскіх прозвішчаў: Даклады X Міжнар. з'езду славістаў. Мн., 1988. С. 34, 59.
6. *Силаева Г.А.* О содержании понятия литературный антропоним // Русская ономастика: Республиканский сборник. 1 Рязанский пед.ин-т. Рязань, 1977. С.156.
7. *Карпенко М.В.* Русская антропонимика: Конспект лекций спецкурса. Одесса: ОГУ, 1970. С.16.
8. *Михайлов В.Н.* Собственные имена как стилистическая категория в русской литературе. Луцк, 1965. С.43.

S U M M A R Y

The article is devoted to one of the issues that hasn't been discussed fully enough in linguistic literature: peculiarities of anthroponyms system of the poetic legacy of V.Karatkevich.